

culture of communication in children's collective, interpersonal communication between pupils and teachers, teachers and parents, culture of communication of the teacher as integral part of professional pedagogical skill of the teacher. The special attention is paid to speech culture, control of a voice, formation of skills of active hearing, culture of appearance. It is discovered the interrelation of culture of communication of the head of collective and success of activity of collective as a whole. It is presented the position of A. S. Makarenko concerning fight against an offensive language. It is proved prospects of use of pedagogical ideas of A. S. Makarenko in the course of formation of culture of business communication of students of technical colleges.

Key words: culture of communication, culture of business communication, standard of speech, A. S. Makarenko's pedagogical heritage.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Лобода С. М.

УДК 37.091.4Макаренко:[37.015.31:316.42]

С. Я. Харченко

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА АНТРОПОЛОГІЯ А. С. МАКАРЕНКА ТА СУЧАСНІСТЬ

В останні десять років у просторі сучасної гуманітарної думки сталося зрушення в плані рецепції радянської культури та її основних міфів. Якщо у перебудовну і постперебудовну епоху в центр культурного життя вийшов постмодернізм, який займався активною деконструкцією радянської міфології, то діалог сучасної – вже постпостмодерністської культури – з радянським минулим будується іншим чином: зараз очевидно, що радянське треба переосмислювати – і переосмислювати об'єктивно. Радянська міфологія та її стійкі міфи в сучасній культурі не розвінчуються, а швидше трансформуються. Одним з таких радянських міфів є міф Макаренко або, точніше, міф про Макаренко.

Міф про А. С. Макаренко був досить стійкий в радянській культурі аж до перебудовних часів. Наприкінці 80-х – початку 1990-х років міф про Макаренко у ряді інших радянських міфів (міф про Леніна, міф про Миколу Островського і т.п.) зазнав певної деконструкції. Так наприклад, вийшла низька статей, поширюючи той або інший міф про репрезентацію А. С. Макаренка. Наприклад, одна з подібних статей називалася «Великий педагог Гулагу» (Ю. Азаров. Праця. 1992. 17 жовтня), інша – «Ідеї замість виховання» (А. Горелов. Праця. 1993. 28 січня) тощо.

Крім того, в 1989 році вийшов художній роман-дослідження Ю. Азарова «Не піднятися тобі, старий», в якому читачеві пропонувалося по-новому поглянути на особистість А. С. Макаренка і на його педагогічну систему.

У наш час міф про Макаренка продовжує своє існування. Особистість А. С. Макаренка і його справа викликає великий інтерес у Росії і на Заході (чому свідчення – численність «макаренковських» іншомовних сайтів в Інтернеті).

Дослідження культурно-історичних умов формування педагогіки А. С. Макаренка дозволило побачити його місце в широкому спектрі ідей, течій і практик, які активно розроблялися на початку ХХ ст. у відповідь на потреби суспільного розвитку. Велич А. С. Макаренка в тому і полягає, що він виявився на рівні вимог епохи і у власному педагогічному досвіді вловив фундаментальні закономірності перетворення суспільства за допомогою педагогічної діяльності. Хоча він не отримав «блискучої» вищої професійної освіти, будучи провінційним вчителем, але його ерудиція, педагогічний талант і чуття дозволили йому виробити власну струнку філософсько-світоглядну систему соціально-педагогічної антропології, що реконструюється з його педагогічної практики, літературно-художньої та наукової творчості.

Головні сторони його філософсько-світоглядної системи були покликані обґрунтувати найбільш важливі властивості та елементи його педагогічних поглядів і практик.

Звичайно, він чудово віддавав звіт у тому, що соціально-історичні перетворення (відносини влади, власності) задають вихідні початкові умови для роботи з формування людини нового типу, без них вона була б неможлива, була б чистою утопією. Але він настільки ж добре розумів, що нові соціальні відносини в країні можуть наповнитися змістом і зміцнитися тільки за допомогою кропіткої роботи виховання в кожній людині нових особливостей. Тому антропология А. С. Макаренка і носить соціально-педагогічний характер.

А. Макаренка не займався вивченням будови суспільства, взаємодії фундаментальних складових суспільного життя в процесі його розвитку (революційного або еволюційного). Соціально-історичні умови революційної Росії він знайшов найбільш підходящими для вивільнення природи людини з-під гніту спотворюючих її обставин (соціальної нерівності, пригноблення та убогості, примусово насадженої неосвіченості). Природа людини, з точки зору А. Макаренка, не зумовлена «відтепер і повсякчас», вона має соціально-історичний вимір.

Цей глибокий зв'язок природи людини (сукупності властивостей) з соціально-історичними відносинами у А. С. Макаренка безсумнівний: не дарма він гостро переживає катастрофічне невикористання можливостей, які криються у нових суспільних відносинах, що складаються в педагогічній діяльності (горезвісний «олімп») і повсякденної життєдіяльності. Зрозуміло, тут можна знайти чимало

прикладів романтичної переоцінки глибини перетворень, завищених очікувань і безсумнівних ілюзій. Коли сталінізм остаточно здійснив великий «перелом» і взяв курс на тотальний репресивний контроль, А. С. Макаренко добре зрозумів, що такому режиму потрібен «гвинтик», а не свідомий суб'єкт суспільства.

Антропологізм як принцип дозволяє орієнтувати педагогічну теорію і практику на людину і реальність, її навколишнє. Тут криються і достоїнства і недоліки. Переваги полягають у розгляді людини в єдності людської природи (духовних і тілесних засад, універсальної природи всіх людей), перемикання уваги при вивченні суспільства на людей (осіб і груп, її складових), вивчення реального світу і людини – органічної частини його.

Але тут же виявлялися і не менш очевидні слабкості: абстрактність тлумачення природи людини (не пояснювалися істотні соціальні відмінності між людьми, які погано об'єдналися з ідеєю єдиної загальної природи людини). Антропологізм безпорадно міркує про «нормальну» людину, про «здоровий глузд», про «само собою відомі речі», ясно бачачи, що і норми, і здоровий глузд в людському гуртожитку надто часто наповнюються діаметрально протилежними сенсами.

Найбільш близькою до реальності буде оцінка філософсько-світоглядних позицій педагога як соціально-педагогічної антропології. Тут важливо те, що людина розуміється як частина суспільства, поза якого вона просто неможлива. Але людина – категорія, яка здатна до розвитку й зміни: її природа еластична, і соціум це показує. Ось чому засобом зміни людини і суспільства для нього є соціально-антропологічно орієнтована педагогіка. Він знаходить інструмент, за допомогою якого це можна зробити, – спеціально створюється виховний колектив, тобто така спільність вихователів і вихованців, яка відтворює істотні форми повсякденної життєдіяльності суспільства і через це – особливості «здорової», «нормальної» людської природи.

Так з'являється ідея виховного колективу і колективу, що виховує та його засоби: організація спілкування та виробництво.

Чому педагогічна антропологія? Зрозуміло, що це було його покликанням, справа його життя. Характерно, що ще в 20-ті рр. він атестує себе як «старого педагога». Він не політик, навіть не письменник: М. Гіркий своєчасно відсік його вихідні наміри до письменництва, тому подальша його літературна творчість стала способом соціально значущої рефлексії над його професійною діяльністю. Педагогічна діяльність вперше набула не вузькошкільний або сімейно-побутовий характер, як це було в дореволюційній Росії, а нарешті ставала формою здійснення соціально-антропологічного реформаторства. До цього педагог в реалізації завдань виховання і розвитку особистості стикався з принциповим розривом, протиріччям: освоєння цінностей культури та становлення особистості як справжнього суб'єкта своєї соціальної життєдіяльності натрапляло на такі непереборні перешкоди, як феодальні

порядки, жахлива соціальна нерівність, соціально-економічне і національне гноблення, міліцейське і чиновницько-бюрократичне свавілля. Спроби «відгородитися» від цих реалій лише виявляли їх утопічність. Педагогічна діяльність А. С. Макаренка спрямована до широкого соціально-історичного перетворення: вона вперше робить педагогіку масовою практикою соціального реформаторства.

При найближчому розгляді стає видно, що уявлення Макаренка про колектив лежать в руслі розвитку соціальної психології та соціально-психологічно орієнтованого менеджменту, які як раз в цей час робили свої перші успішні кроки, а після Другої світової війни перетворили управління суспільством. Колектив, про який каже А. С. Макаренко, є не що інше, як згуртована група, в тому сенсі, про який говорить соціальна психологія (єдність соціально значущого спілкування, єдність норм і правил, соціально-психологічна захищеність індивіда).

Найвизначнішим представником вітчизняної педагогіки, який розробляв теорію колективу, був саме А. С. Макаренко. Він сформулював закон життя колективу: рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті; визначив принципи розвитку колективу (гласності, відповідальної залежності, перспективних ліній, паралельної дії); виокремив етапи (стадії) розвитку колективу. Велике значення А. С. Макаренко надавав стилю внутрішньо колективних відносин. Відмінною ознакою сформованого колективу він вважав: 1) мажор – постійну бадьорість, готовність вихованців до дії; 2) відчуття власної гідності, яке витікає з уявлення про цінності свого колективу, гордість за нього; 3) дружнє єднання його членів; 4) відчуття захищеності кожного члена колективу; 5) активність, що проявляється в готовності до впорядкованої, ділової дії; 6) звичку до гальмування, стриманості в емоціях і словах.

Як відомо, первинний колектив у А. С. Макаренка – це загін. Саме в загоні здійснюються міжособистісні контакти, тому іноді А. С. Макаренко називав загін контактним колективом. У результаті пошуків А. С. Макаренка прийшов, врешті-решт, до доцільності створення різновікового загону.

Постановка мети, близької, середньої і далекої перспективи в педагогічній теорії А. С. Макаренка розглядається як найважливіший і самостійний розділ виховної роботи. Вибір мети здійснюється за допомогою колективного пошуку вихованцем перспектив власного розвитку, перспектив розвитку колективу. Відсутність перспективи розглядається як гальмо на шляху розвитку. У зв'язку з цим А. С. Макаренко ставить і вирішує питання про діалектику близьких і далеких цілей у життєдіяльності колективу, про суперечності цих цілей, що дозволяються в колективно організованій діяльності.

Мажорний стан колективу, на думку А. С. Макаренка, багато в чому залежить і від «завтрашньої радості» – цілі близької перспективи, і від радості, відсунутої у часі, – цілі середньої перспективи. Однак

найбільш повну емоційну задоволеність колектив і вихованець відчуває тоді, коли їх діяльні зусилля спрямовані на наближення цілей далекої перспективи.

Соціально-педагогічна антропологія А. С. Макаренка містила цілу низку новацій, які можна зрозуміти лише з урахуванням сказаного.

1. Він не просто розробив теорію колективу як засіб виховання, а на практиці довів можливість глибокого перетворення властивостей особистості в процесі її колективної життєдіяльності, коли колектив стає способом самореалізації кожної особистості.

2. Він обґрунтував і реалізував винятково плідну ідею про саморозвиток особистості, коли педагогічний процес полягає в його організації, а не в перетворенні людини в пасивний об'єкт виховних маніпуляцій.

3. Він був не тільки теоретиком, який володів всім багатством сучасних йому педагогічних теорій і методик, але завдяки своїй теоретичній підготовленості став видатним практиком, на ділі здійснивши те, що до нього не вдавалося нікому.

4. Він став засновником справжньої соціальної роботи та соціальної педагогіки, здійснивши перевиховання осіб з край запущеною девіацією (злочинці, безпритульні).

Таким чином, можна зробити наступні висновки: оригінальна філософсько-світоглядна система, що лежить в основі педагогічної теорії і практики А. С. Макаренка, є соціально-педагогічною антропологією; будучи спадкоємцем антропологічної традиції А. С. Макаренка істотно коригує її соціальним вимірюванням людини (людина не просто має власну своєрідну «природу», але й отримує її завдяки суспільству, як «неприродну природу»); природу людини А. С. Макаренка розуміє як сукупність необхідних властивостей і способів життєдіяльності в суспільстві (що первинно, а що вдруге в цій зв'язці – антропологізм не вказує); стрижень соціально-педагогічної антропології А. С. Макаренка – виховання нової людини для щасливого повноцінного життя за допомогою включення його в правильно організовані істотні форми життєдіяльності суспільства такі як трудові колективи, де особа знаходить як необхідні засоби для свого розвитку, так і умови для самореалізації; соціально (з урахуванням, ідеалів, цілей і завдань суспільства) і антропологічно (для людини, в ім'я людини) орієнтована педагогіка у А. С. Макаренка стає засобом і методом соціального реформування радянського суспільства, а напрацьований в цьому напрямку «інструментарій» привертає пильну увагу таких галузей сучасного гуманітарного знання, як соціальна робота й соціальна педагогіка; соціально-педагогічна антропологія А. С. Макаренка є продукт певних культурно-історичних умов, яким властиві як досягнення, так і недоліки, тому необхідно уникати фетишизації його спадщини для збереження і використання евристично цінного в його системі.

Харченко С. Я. Соціально-педагогічна антропологія А. С. Макаренка та сучасність

У статті стисло розглянуто місце А. С. Макаренка в широкому спектрі ідей, течій і практик, які активно розроблялися на початку ХХ ст. Розкривається філософсько-світоглядна система як соціально-педагогічної антропології, що лежить в основі педагогічної теорії і практики А. С. Макаренка. Розкривається уявлення А. С. Макаренка про колектив: його вплив на виховання та розвиток особистості, закон життя колективу, визначено принципи та етапи (стадії) розвитку колективу. Описуються стилі внутрішньо колективних відносин та основні ознаки сформованого колективу. Описується значення постановки мети, близької, середньої і далекої перспективи в педагогічній теорії А. С. Макаренка. Розкривається ціла низка новацій, які включає соціально-педагогічна антропологія А. С. Макаренка.

Ключові слова: Міф про А. С. Макаренка, філософсько-світоглядна система, соціально-педагогічної антропологія, антропологізм, колектив.

Харченко С. Я. Социально-педагогическая антропология А. С. Макаренко и современность

В статье кратко рассмотрено место А. С. Макаренко в широком спектре идей, взглядов и практик, которые активно разрабатывались в начале ХХ ст. Раскрывается философско-мировоззренческая система как социально-педагогической антропология, которая лежит в основе педагогической теории и практики А. С. Макаренко. Описывается представление А. С. Макаренко о коллективе: его влияние на воспитание и развитие личности, закон жизни коллектива, определены принципы, этапы (стадии) развития коллектива и стили внутренне коллективных отношений, а так же основные признаки сложившегося коллектива. Рассмотрено значение постановки цели, ближней, средней и дальней перспективы в педагогической теории А. С. Макаренко. Раскрывается целый ряд новацій, которые включает социально-педагогическая антропология А. С. Макаренко.

Ключевые слова: Миф о А. С. Макаренко, философско-мировоззренческая система, социально-педагогической антропология, антропологизм, коллектив.

Kharchenko S. Ya. Socio-pedagogical Anthropology by A. S. Makarenko and Present Day

The article briefly considers the place of Makarenko's ideas in a wide range of trends and practices that actively developed in the early XX century in response to the needs of social development. It reveals the philosophical and ideological system that underlies Makarenko's theory and practices. This system as a socio-educational anthropology is analyzed. It becomes means and method of social reformation of Soviet society. Scientific tools that gained in this direction attract attention of such areas of contemporary humanities as

social work and social pedagogy. The article deals with Makarenko's theory that describes the connection of human nature (the set of properties) with the socio-historical relations. Makarenko's idea about team is disclosed: its impact on the education and personal development, the law of life group, the principles and stages of team development. The description of the collective relations styles and main features of the established group are given in the article. It is grounded the value setting goals, close, medium and long term perspective in educational theory of A. Makarenko. It's considered as the most important and independent part of the educational work. A number of innovations that Makarenko's socio-pedagogical anthropology includes are revealed.

Key words: Myth about A. Makarenko, philosophical and ideological system, socio-pedagogical anthropology, anthropologism, team.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.091.4

М. М. Чумак

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А. С. МАКАРЕНКА У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ РЕАЛІЙ

Педагогічна спадщина видатного педагога зі світовим ім'ям Антона Семеновича Макаренка була спрямована в майбутнє, тобто в сьогодення. Складні умови, у яких він працював, не дали змоги повністю розкритися його творчому потенціалу, але у спадщині педагога результативно поєдналися теорія і методика навчання і виховання, важливі проблеми педагогічної майстерності і практичні здобутки.

Цінним внеском у педагогічну науку стало визначення А. С. Макаренком ролі педагогічного колективу, керівника школи як вирішального фактора у навчанні і вихованні дітей. Особисто від кожного вчителя предметника, класного керівника, вихователя, заступника директора й самого директора школи залежить і рівень навчальних досягнень, і рівень вихованості кожного учня. Важливо, щоб вимоги всіх членів колективу закладу були єдиними, вмотивованими і зрозумілими для дітей.

Аналіз педагогічної спадщини А. С. Макаренка свідчить про те, що в центрі своєї виховної системи він ставив моральне виховання, підготовку молодого покоління до життя. Педагога турбувало багато важливих проблем: суспільство і особистість, колектив і особистість,